

РЕФОРМА 1965 р.: СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ В БРСР

Михайлюк Віталій Павлович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародного права, Східноукраїнського національного університету імені В.Даля.

У статті розглядаються основні напрямки процесу реформування економіки Білорусі, як складової частини загальносоюзного комплексу в 60-ті роки минулого століття. Показано особливості комплексу практичних заходів, спрямованих на покращення економічного потенціалу республіки, та проаналізовано основні невдачі на цьому шляху. Досліджено основні напрями та фактори, які впливали на сутність і особливості державного управління економічною реформою в республіці.

***Ключові слова:** економічна реформа , галузеве керування , планування, система, підприємства.*

У 1965 р. почалася реалізація реформи, ініціатором якої був голова уряду СРСР О.Косигін. З одного боку, вона спрямовувалася на розширення господарської самостійності підприємств, місцевої ініціативи та посилення економічних стимулів до праці. Дозволялося навіть коригувати на місцях п'ятирічний план. З іншого боку, посилювалися позиції центральних відомств, відновлювалися союзні міністерства і ліквідовувалися раднаргоспи. Це був новий етап надцентралізації, коли майже всі економічні проблеми вирішувалися через Москву. Особливо важливим було те, що за центром залишалися розподільчі функції.

Проблема спроб покращення існуючої системи завжди є цікавою для дослідження, адже вона сприяє формуванню уявлень про економічні, і як наслідок, політичні особливості кожної нації, а це, насамперед, є основою для прогресу будь якого суспільства. Білорусь у цьому контексті є країною, яка повною мірою зазнала різних періодів становлення національної економіки , де особливе місце посідає повоєнний період, оскільки в ньому різноманітно переплелися особливості як радянського, так і споконвічного укладу життя білоруського народу. До того ж ця країна є найближчим сусідом України, історичний досвід якої в сучасних реаліях дає багато цікавої інформації щодо ефективності економічного управління як сьогодні, так і в минулому .

Перед новим керівництвом радянської країни у 1964 р., виникло завдання підвищити темпи розвитку промисловості шляхом вдосконалення виробничих процесів, поглиблення їх комплексності, механізації та автоматизації виробництва як найважливіших напрямків у прискоренні науково-технічного прогресу. У той час вважалося, що вирішити ці завдання можна на шляху раціонального поєднання принципів галузевого та територіального управління, особливо зміцнення першого. Необхідність переходу до галузевого управління диктувалося і процесом спеціалізації і концентрації виробництва, який також вважався пріоритетним напрямком. Комплекс практичних заходів з розбудови та удосконалення

управління промисловістю визначив вересневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС. Розглянувши питання «Про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування і посилення економічного стимулювання промислового виробництва» [1], він прийняв постанову про проведення нової реформи. Це була найбільша за весь післявоєнний період спроба перебудови економіки у відповідності з вимогою часу. Після ліквідації раднаргоспів в Білорусі було організовано низку галузевих союзно-республіканських і республіканських міністерств. Загальнодержавним союзним міністерствам і відомствам було передано управління найбільш важливими галузями промисловості Білорусі – хімічної, нафтохімічної, радіоелектронної, машинобудування, окремими великими підприємствами будівельних матеріалів, легкої промисловості та інш. Керівництво легкої, харчової, лісової, деревообробної та целюлозно-паперової галузями почали здійснювати союзно-республіканські міністерства. На республіканські міністерства було покладено управління місцевою промисловістю, яка об'єднувала різні галузі виробництва. Міністерство почало управляти галуззю як єдиним цілим, в тому числі галузевим плануванням зі спеціалізацією і кооперування виробництва, здійснювати розробку розвитку і розміщення, вивчення потреб галузі в продукції і матеріалах. Все це означало істотне зміцнення централізованого управління промисловістю, яке в подальшому все більше посилювалося. Треба відзначити, що частково залишалася і територіальне управління. По-перше, міністерства зобов'язувалися здійснювати плановий розвиток тієї чи іншої галузі в територіальному контексті. По-друге, територіальне управління забезпечувалося Держпланом БРСР, який в значній мірі визначав розвиток промисловості республіки в цілому. З зміцненням галузевого принципу управління було пов'язане створення нової форми організації виробничого процесу – виробничих об'єднань, що працюють по госпрозрахунку. Перед ними стояло завдання підвищення рівня концентрації поглиблення спеціалізації виробництва, більш раціонального використання матеріально-технічних ресурсів в умовах науково-технічного прогресу. Активніше ця робота велася в легкій, лісовій і деревообробній, м'ясної і молочної промисловості. Допускали відставання такі союзні відомства, як міністерства радіопромисловості, тракторного і сільськогосподарського машинобудування, нафтохімічної та нафтопереробної промисловості. У 1970 р. в республіці налічувалося 28 виробничих об'єднань, у тому числі 8 – у легкій промисловості, 3 – харчової, 6 – молочної, 7 – побутового обслуговування. Вони виробляли 10-12 % усієї промислової продукції [2]. За організаційної структури в промисловості БРСР в основному склалася об'єднання трьох типів. Переважне місце займали об'єднання на базі головного, найбільш великого підприємства. Всі інші підприємства, входили до його складу, втрачали свою юридичну і частково господарську самостійність. Вони перетворювалися на територіальні виробництва (філії). У промисловості республіки такі об'єднання займали провідне місце. Вже на першому етапі розвитку деякі об'єднання забезпечували позитивні результати виробничої діяльності, здійснювали заходи щодо механізації і автоматизації, поглиблення спеціалізації та удосконалення кооперування, підвищенню продуктивності праці, поліпшенню якості виробів. Про це свідчила робота гомельського взуттєвого об'єднання «Праця» і швейного – «Комінтерн», а також територіального об'єднання молочної промисловості, якому підпорядковувалися 17

підприємств. В об'єднання «Праця» увійшли Гомельська і Речицька взуттєва фабрики, а потім і гомельський шкіряний завод. У 1970 р. проти 1963 р. продуктивність праці зросла на 60%. У Мінську одними з перших розпочали діяльність об'єднання «Прогрес», «Комсомолка», шкіряний завод «Більшовик», виробництво іграшок «Світ» та інш. Солігорські калійні комбінати створили об'єднання «Білоруськалій» [3]. В об'єднаннях другого типу за підприємствами збереглася певна самостійність і вони виступали в якості первинних господарських одиниць. Центральний апарат управління виконував функції, пов'язані із загальним керівництвом. До третього типу відносилися об'єднання, в яких одні підприємства перебували на самостійному балансі, в інших він був відсутній. У ролі первинних госпрозрахункових одиниць тут виступали підприємства, які мали фінансову самостійність. Такий тип об'єднань був характерний для машинобудування, радіоелектронної, енергетичної, целюлозно-паперової та молочної промисловості. Важливим напрямком даної реформи стало зміна всієї системи планування і економічного стимулювання. Ліквідувалася зайва регламентація господарського виробництва підприємств: замість більше 100 встановлених «зверху» показників залишалося 8. На відміну від попередньої системи, яка орієнтувалася на збільшення виробництва валової продукції, тепер головним показником ставав розмір реалізованої продукції.

Тенденція до посилення централізованого впливу чітко проявилася в змінах форм організаційного управління промисловістю республіки. За період з 1965 до 1970 р. питома вага кількості підприємств, що знаходились в загальносоюзному підпорядкуванні, збільшилася з 8,1 до 14,2%, па середньооблікової чисельності промислово-виробничого персоналу – з 30,7 до 41,1, валової продукції – з 26,6 до 58,5%. У підпорядкуванні союзно-республіканських міністерств і відомств, де голос центру мав, по суті, вирішальне значення, в 1970 р. перебувало 56,4% підприємств, обсяг їх валової продукції склав 41,7%. У той же час істотно зменшився промисловий потенціал, який був залишений в безпосередньому підпорядкуванні республіканських міністерств і відомств: по числу підприємств – з 45,9 до 29,2%, кількості числа промислового персоналу – з 26,5 до 17,2, об'єму валової продукції – з 18,0 до 7,7, промислово-виробничих основних фондів – з 18,0 до 7,4% [4]. З переходом на нову систему господарювання збільшувалася кількість обмежень, що вводяться, які підривали ідею госпрозрахунку. Реформою передбачалося частину прибутку підприємств перераховувати до бюджету як плату за основні фонди і оборотні засоби. Друга частина надходила до бюджету у вигляді зносів вільного залишку прибутку. Їх питома вага перерахування до бюджету республіки з підприємств було надзвичайно великий. У 1967 р. від загальної суми доходу, сплаченого підприємствами, вона склала 73,3%, в 1968 р. - 66,9, у 1969 р. - 63,8% [5]. Такі методи адміністрування залишали підприємства в зацікавленості у прийнятті високих планових завдань. Більш того, у такої ситуації передові підприємства за високу показники фактично несли покарання. Негативного впливу на діяльність підприємств робило встановлення фондів заробітної плати. Їх формування залежало від кількості робочих; зі збільшенням зростає і фонд заробітної плати. Така практика не сприяла, наприклад, впровадження досвіду Щокінського хімічного комбінату Тульської області, який в порядку експерименту перейшов на систему, коли підприємство, а потім і робітники були зацікавлені в

Випуск 36

одно-тимчасовому зростанні продуктивності праці і збільшення заробітної плати. За 1967-1975 рр. на комбінаті за рахунок збільшення об'єму праці на кожного робітника було звільнено 1514 осіб. Вся економія фонду заробітної плати, отримана від зростання продуктивності праці і скорочення робітників, надходила у розпорядження трудового колективу. За рахунок прибутку комбінат побудував житло, ряд об'єктів культурно-побутового призначення [6]. Зрозуміло, що за цей термін значно виросла і зарплата членів колективу. Але зі збільшенням прибутку комбінат все більшу частину коштів перераховував у вищі інстанції. Колективу ставало не вигідно працювати на повну потужність, і через кілька років експеримент закінчився. Не отримав розвитку Щокінський метод і в Білорусі. Керівники підприємств зіткнулися з великим незадоволенням профспілок і партійного апарату, які боялися викликати навіть найменший прояв невдоволення серед робітників. До початку 70-х рр. економічна реформа стала поступово згортатися, незважаючи на те, що офіційно не скасовувалися економічні методи керування. Основною причиною цього було співіснування непорівнянних принципів: розширення прав підприємств і посилення централізації. Формально підприємства ставали більш самостійними, але вони не мали права встановлювати ціну своєї продукції, самостійно розпоряджатися робочою силою, наймати необхідних робітників, звільняти кращих або погано працюючих людей.

Таким чином, економічна реформа середини 60-х рр. з'явилася найбільш масштабною спробою вдосконалення радянської системи господарювання. Вже на початковому етапі зростання національного доходу БРСР склало приблизно 10% на рік, у 52% робітників і службовців збільшилася реальна заробітна плата [7]. Але ця спроба не набула подальшого розвитку та стабілізації. Реформа залишалася незавершеною, її основні цілі не були реалізовані. Зробивши кілька кроків до ринку, політичне керівництво не зважилася на подальшу трансформацію системи, що неминуче призвело б до необхідності політичної лібералізації. Разом з тим реформа створювала тільки бачення, що на практиці сприяло складанню механізму гальмування соціально-економічного розвитку СРСР, в тому числі і Білорусі.

Література

1. КПСС в резолюциях.. М.: Политиздат, 1986. Т.10. С.440-445.
2. История Беларуси. В 6 т. Т.6. Беларусь в 1946–2009 гг./ Л.Лыч и др.– Минск: Современная школа, 2011. С.240.
3. Дронов Ф. Производственные объединения Белорусской ССР / Ф.Дронов, М.Шатохина, М.Казак. Минск: о-во «Знание» БССР, 1974. С.12
4. Развитие экономики Белоруссии в 1961–1970 гг. / З.Гиоргидзе, И. Боржеев и др. Минск: Наука и техника, 1978. С. 49.
5. Хозяйственная реформа (опыт и проблемы). /Л.Я. Берри. Минск: Наука и техника, 1971. С.67.
6. Чередниченко К. Щекинский метод и совершенствование хозяйствования. /К.Чередниченко, Л.Гольдин. М.: Профиздат, 1980. С.75.
7. Развитие экономики Белоруссии в 1961–1970 гг. / З.Гиоргидзе, И. Боржеев и др. Минск: Наука и техника, 1978. С. 211.

Реформа 1965 г.: сущность, особенности проведения в БССР

В статье рассматриваются основные направления процесса реформирования экономики Беларуси, как составной части общесоюзного комплекса в 60-е годы прошлого века. Показаны

особенности практических мероприятий, направленных на улучшение экономического потенциала республики, проанализированы основные неудачи на этом пути. Исследованы основные направления и факторы, которые влияли на сущность и особенности государственного управления экономической реформой в республике.

Ключевые слова: экономическая реформа, отраслевое управление, планирование, система, предприятия.

Reform of 1965: the nature, characteristics of the BSSR

The paper discusses the main directions of the process of economic reform in Belarus, as part of the All-Union complex in the 60 years of the last century. The features of practical measures aimed at improving the economic potential of the country, analyzed the major setbacks along the way. The basic trends and the factors that influence the nature and characteristics of government economic reform in the country.

Keywords: economic reform, branch management, planning, systems and enterprises.

Рецензент: Сергієнко Ю.Г., доктор історичних наук, професор

Стаття подана
27.04.2012